

Hajdú János

A MUNKÁHOZ VALÓ JOG VÁLSÁGA ÉS TÁVLATA

Néhány hét hiányzott mindössze ama szélviharos, komoran hideg vasárnap kerek tizedik évfordulójából, amelyen különleges hajtási engedéllyel a zsebemben, 1973 késő őszen a köln—bonni autópálya észak felé tartó sávjának a kellős közepéről tudósítottam a Magyar Televízió nézőit az első autómentes vasárnap kegyetlenül sivár eseménytelenségéről. A világ akkor még Japán által csak megközelített második gazdasági nagyhatalma, a Német Szövetségi Köztársaság didergett. Nem a hidegtől, hiszen az olajkázánokat nyáron még olcsón feltöltött bunkerekből táplálták. Még csak áramkihagyástól sem, mert annál jobban szervezett volt az a gazdaság. De dideregtek az emberek a hirtelen, felfoghatatlan távlatvesztéstől, személyes és gazdasági mozgásszabadságuk néhány héttel korábban még elképzelhetetlen felfüggesztésétől. Zavartan bámult egymásra az utcasarkon a kerékpárját előkapott vállalkozó és a télikabátját fázósan összehúzó, dél-európai származású vendégmunkás. Egyszerre semmi sem volt igaz életük korábbi viszonyaiból. Érvényüket veszítették a megszokott függőségi viszonyok, kiszolgáltatottjaivá váltak távoli, ismeretlen, szándékaikat akkor még tudatosan homályban tartó arab olajsejkeknek.

A szövetségi köztársaságban — emlékezetem szerint — három ilyen vasárnapot rendelt el a kormány. Más nyugat-európai államokban tovább tartott a páros és a páratlan jegyre végződő rendszámok egymást váltó menettilalma, s más, hasonló értelmű korlátozások.

Ezúttal Budapestről jövet Münchenbe érkeztem meg. S noha a város előterében már 1972-re, az olimpiai játékokra három-három sávusra szélesítették az autópályát, időközben ez is kevésnek bizonyult. Ezúttal négy sávon hömpölyögtünk. Pedig hát 60—70 pfennig között ingadozott egy liter ottani normálbenzin ára az első olajválságot megelőzően, s 1,39 márka volt a legalacsonyabb kúttarifa 1983 őszen. Amitől egyébként csak azért szisszentem fel, mert konvertibilis márkában kérték. Mert egyébiránt odahaza saját kormányom még mélyebben kényszerült a zsebembe nyúlni, tekintettel arra, hogy nagyjából egyidejűleg kellett

a korábbi, a világszerte helyzettől független árrendszer fokozatos reformját is végrehajtani, meg a tényleges emelkedést is megfizetni. A magyar 92 oktános benzin öt forint valahány fillérről e tíz év alatt pontosan 20 forintra drágult, s nincs olyan ígéretünk a miniszterelnöktől, hogy ennél többet nem kell fizetnünk a jórészt importált nedűért...

De hadd térjek vissza 1973 telének Nyugat-Németországába. Visszapillantva sem kétlem, hogy Willy Brandt kormánya volt a legelőrelátóbb, amikor a vasárnapi autózási tilalmakkal sokk-kezelést alkalmazott. Ők nem várták meg készleteik tényleges elapadását, hanem mindenkinek értésére adták, hogy milyen is lenne a hopp után a kopp. Amire valójában mindmáig egyszer sem került sor, s most már alkalmasint soha nem is fog sor kerülni. Mert 1974. január elsején elindultak az energiagazdálkodás új útjai. S noha az elhúzódozó visszaesés, a második, az 1979-es olajárrobbanást követően pedig a válság az NSZK-t éppúgy nem kerülte el, mint a világ nemzetjeinek túlnyomó többségét, energiagazdálkodási struktúrájukat mélyrehatóan és előretételezően átalakították. Ez utóbbi megállapítás pedig korántsem csupán azért kívánkozott ide, hogy lekerekítsem a tíz évvel ezelőtti történetesen éppen az NSZK-ban szerzett élményeim, tapasztalataimat, hanem azért is, mert ezt a tíz évet nem mindenütt használták fel a szükségesnek tűnő következetességgel és keménységgel a nemzetgazdaságok strukturális átépítésének elindítására. Ehhez — a rend kedvéért — hozzá kell tenni, hogy a tartalékok sem mindenütt álltak olyan mértékben rendelkezésre, mint Nyugat-Németországban. Ám ez mindenütt csak részleges magyarázat lehet, de sehol sem mentés.

A tőkés világban sokan sokáig úgy vélték, hogy a világkereskedelmi arányokat az erő pozíciójából előbb-utóbb vissza lehet majd igazítani a megszokott sávokba. A szocialista országokban pedig ugyancsak nem kevesen, és nem rövid ideig, hittek abban, hogy a függetlenség a világszerte megőrizhető, hogy az árrobbanás hullámai hozzánk nem fognak „begyűrűzni”. Jóhiszemű, de végső elemzésben dogmatikus kényszerképzeteknek bizonyultak e hipotézisek, a két világszerte még a negyvenes években szőtt álmok utolsó, az ébredés pillanatában rossz szájját és lüktető fejfájást okozó foszlányának.

1983 végén minden korábbinál pontosabban és cáfolhatatlanabban tudjuk, hogy egy hajóban ülünk. Tulajdonviszonyaink alapvető különbözősége ellenére, és gazdasági bajaink okai egy részének forráskülönbsége ellenére sem tagadható, hogy *válsággal*, az országok kisebbik része esetében is *válságtünetekkel* küszködünk. Ezt kimondani, e ténnyel szembenézni természetesen történelmi-világnézeti okból is illő. Hiszen elfogadható és eligazító válasszal tartozunk önmagunknak is, de az utánunk jövő generációknak meg kíváltképp arról, hogy a kapitalizmus általános válságának korszakából a már ma is szocialista, valamint a ma és a holnap szocialista útra lépő nemzetek miképp kerülhetnének ki kisebb károk, kevésbé veszélyes sérülések árán. De ennél pragmatikusabb a mi mostani megközelítésünk: abból kell kiindulnunk, hogy a tőkés világ

konjunkturális fellendülése nélkül a szocialista országok nagyobbik részében sem remélhető megélénkülés. Továbbá: a nemzetgazdaságok strukturális átépítése közben mi nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nálunknál fejlettebb tőkés ipari társadalmaknak sem a tapasztalatait, sem a döntéseit. Ez nem önkéntes elhatározás dolga, hanem kényszerpálya.

Jelenleg a közgazdászok világszerte felemás fellendülést állapítanak meg. Részben azért, mert a legfontosabb tőkés országok közül egyedül az Egyesült Államokban haladta meg a bruttó hazai termék éves növekedése a három százalékot, s egyedül az amerikai gazdaságban tételezhető jövőre az öt százalék körüli növekedés. A fejlett tőkés országok átlaga tavaly az egy százalékot sem érte el, s 1984-ben is két százalék alatt marad.

Ezzel szemben minden fejlett tőkés országban jelentős sikert értek el az infláció lelassításában, bár Franciaországban és Olaszországban az inflációs ráta még mindig majdnem 10, illetve 14 százalék. Átlagosan viszont a pénzromlás 1983-ban az ötszázalékos szint alá süllyedt, s a prognózisok szerint 1984-ben is öt százalék körül alakul.

A legkevésbé biztató képet a munkanélküliséget jelző számok mutatják. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a világ ez ideig nem bizonyult annyira törekenynek, a világgazdaság nem mutatkozik oly módon összeomlásra hajlamosnak, mint a Hitler hatalomra jutását megelőző és bevezető, huszonkilencben kezdődött nagy válság idején, kivéve azt a kulcskérdést, hogy mind több és több ember szorul a társadalom peremére, válik esetleges, eltartott egzisztenciává.

A számokat e tekintetben azért érdemes alaposabban szemügyre venni, mert 1983 kicsengése is azokat igazolja, akik szerint a világgazdasági korszakváltás munkanélküliségi problémája elsődleges strukturális, és csak kisebb mértékben konjunkturális. Mert például az Egyesült Államokban, tehát az egyetlen olyan országban, ahol a megélénkülés — mint már jeleztük — jelentős, s ennek nyomán a munkanélküliség is csökken, a foglalkoztatás növekedése a gazdaságnak nagyon is körülhatárolható szektoraira korlátozódik. A másik tény pedig még beszédesebb: tíz és fél százalékról mintegy kilenc és fél százalékra csökkent a tartalékhadserg aránya, s ez már ok a fellélegzésre. Más megközelítésben: az amerikai társadalom derékhadával, a fehér, angolszász eredetű, protestáns középosztállyal sikerült elfogadtatni azt a filozófiát, hogy az állandó munkanélküli tartalékhadserg a társadalom kezelhető, marginális kisebbsége, amely mellett a normális fejlődés elmegy, elmehet. Reagan legkonzervatívabb hívei ezt úgy fogalmazzák meg, hogy — úgymond — a munkanélküliség csak keveseket, az infláció viszont mindenkit gyötör, a demokrácia nevében ezért a többség bajának orvoslása élvezi az elsőbbséget.

A társadalompolitikai cinizmus természetesen nem vált volna egyetlen axiómában összegezhetővé, ha az amerikaiak nem tanulták volna meg már a hatvanas évek úgynevezett forró nyarain, tehát a nagyvárosok szívét felgyújtó, kétségbeesett fekete tömegek nyílt lázadásainak

esztendeiben e probléma manipulálását. De megtanulták. Olyannyira, hogy noha a mai, republikánus kormány alaposan lefaragta a jóléti programokat, értsd: a munkanélküliek és alulfoglalkoztatottak eltartásának költségvetését, semmi jele sem mutatkozik annak, hogy ennek ellenére ne boldogulnának partravetettjeik millióival.

A fejlett és a közepesen fejlett országok túlnyomó többségének perspektívájából az Egyesült Államok, specifikus történelmi és szerkezeti adottságai következtében, a munkanélküliség bajának kezelése közben sem nem modell, sem nem igazodási pont. Sem Nyugat-Európa tőkés társadalmi, sem Japán nem gondolhat arra, hogy belenyugodjék az olyan számokba, mint a tavalyiak. Holott a szóródás e körön belül is óriási. A távol-keleti szigetország — mely egyébként is messzemenően kivonta magát a világgazdasági válság következményei alól, most is három százalék alatti munkanélküliséget jelent. Ám egy olyan társadalomban, amelyben az ember evilági létének szinte még a hitbéli ismertetőjegyei közé is odatartozik munkaadójának a neve, ahol a normális ember iskolái végeztével belép egy céghez és onnan rendes körülmények között csak nyugdíjba távozik, mert állást a japán nem változtat, szóval egy ilyen társadalomban strukturális munkanélküliségnek minősül a két és fél százalék is.

Nyugat-Európa számai és viszonyai ennél riasztóbbak. A hollandok majdnem 16 százalékkal és még mindig lassan emelkedő tendenciájukkal csúcstartók. De Nagy-Britannia is „beállt” a 11 százalékra, az NSZK is a kilenc százalék körül áll, s Franciaország baloldali kormánya sem volt képes levinni a munkanélküli létszámot. Új és nagyon is elgondolkodtató tünet, hogy noha lassú fellendülésről beszélhetünk, Ausztria és Svédország — két, immár klasszikusnak számító szociális, jóléti állam — most kezd emelkedő számokat jelenteni. Igaz, az osztrákok éppencsak fölé mentek az öt százaléknak, a svédek meg csak a négy százalékos tartományt érték el, ám a nemkívánatos tendencia jelzi a fellendülés felemás mivoltát.

Éppen ezért a szakértők szerint 1984-ben a rövidtávú gazdaságpolitika várhatóan mindenütt a bérkövetelések visszaszorítása, a tényleges bérnövekmény alacsony szinten tartása lesz. Mert mindenütt arra hivatkoznak, hogy a versenyképesség megőrzésének a termelékenység növekedése döntő előfeltétele. Ha ezt nem sikerül hozni, akkor még a ma elérhető munkahelyek egyik része is veszélybe kerülhet. Azt természetesen majd csak tavasszal látjuk meg, hogy ez az irányzat sehol sem vezet-e jelentős konfliktusokhoz. Egy már most is bizonyos: például az NSZK-ban lezajlottak az őszi tarifátárgyalások a munkaadók és a szakszervezetek között anélkül, hogy az utóbbiak hozzányúltak volna a korábbi, jó, sőt nagyon jó években oly gyorsan elővett sztrájkfegyverhez.

Középtávon egész Európában napirendre került a munkaidő további rövidítésének programja, mint az új munkahelyek teremtésének egyik lehetséges forrása. A cél az ötször hétórás munkahét. A vita ezen az

őszön mind az NSZK-ban, mind Nagy-Britanniában társadalmi méreteket öltött. Jellemzőnek mondható, hogy az érintettek meglehetősen hűvös tartózkodással követik szakszervezeti funkcionáriusaik és a munkáltatók szópárbaját. Talán azért is, mert az előbbieket egy része csodaszernek véli ezt a megközelítési módot, a tőke pedig túlságosan is meggyőzően bizonyítja, hogy exportorientált gazdaságok a mai világban egyetlen márka, vagy egyetlen font növekvő bérterhet sem bírnanak ki a gyilkos versenyfeltételek közepette.

Mindazonáltal előrelátható, hogy a munkaidő további rövidítése, ennek révén a munkahelyek számának szaporítása nem kerül le a napi-rendről. A fejlődés természetes útja ez minden fejlett és viszonylag fejlett társadalomban. Az időzítés aligha lesz egységes. S előrelátható az is, hogy a fejlett és a közepesen fejlett országok között a növekvő különbségek egyik szimptomája lesz majd a munkaidő hosszúsága. A témában lehetséges elmélyülés igénye nélkül érdemes már most jelezni, hogy a közepesen fejlett társadalmakban ma nagyon sokhelyütt éppen fordított tendencia figyelhető meg: az emberek széles köre, életszínvonalának védelmében a második gazdaságban önként meghosszabbítja munkanapját.

Sajátságos a feszítőereje is az utóbbi évek munkanélküliségének. Voltaképp nagyon széles körben sikerült olyan helyzetet kialakítani, amelyre nem az jellemző, hogy egész családok váltak kenyér nélküli, segélyre utalt lumpenproletárokká. A családi munkavállalási lehetőségek zsugorodtak össze, a fogyasztási lehetőségek szűkültek be, az igények csapantak meg. Ennek bizonyára egyik oka az, hogy a második világháborút követő nagyon hosszú fellendülés korábban nem ismert foglalkoztatási szintet hozott létre még azokban az országokban is, amelyek hagyományosan vendégmunkásküldő társadalmak voltak. Egy — bizonyos értelemben — túlfűtött munkaerőpiacot ért utol a strukturális válság, s a zuhanás mindmáig nem bizonyult akkorának, mint a harmincas évek hajnalán. A társadalmilag mindenütt veszélyes kivétel e szabály alól a fiatalkorúak munkanélkülisége, ami lényegében azt jelenti, hogy mind több és több fiú és lány elindulni sem tud a szakmatanulás, a hivatásszerzés korábban magától értetődő útján. Ha ezt a tendenciát nem sikerül megfordítani, ha ezeknek a fiatal embereknek nem sikerül valamilyen hiteles perspektívát nyújtani azon felül, hogy a technikai civilizáció mai fokán egész mulatságosan agyon lehet ütni az időt külvárosi játékautomaták körül, motorkerékpárokon száguldozva, nagyon könnyen elérhető „puha” kábítószereket nassolva, nos, akkor nincs biztosíték az olyanfajta új-jobboldali mozgalmak feltámadása ellen, mint amilyeneket már eddig is láttunk, csak szerencsére nem tömegesen.

Mik a tömeges munkanélküliség felszámolásának további, a munkaidő rövidítésénél messzebbre és mélyebbre is tekintő programjai? A ma áttekinthető ismereteink szerint merre vezet az út?

S ezt a kérdést hadd tegyük fel immár korántsem csupán a tőkés országokra redukált formában. Mert egyfelől becsületesen szembe kell

néznünk azzal a ténnyel is, hogy strukturális munkanélküliséggel krónikus bajként küszködik — történelmileg részben hasonló, részben merőben eltérő okból — néhány szocialista ország is. Másfelől azok a szocialista államok, amelyekben évtizedek óta valóban sikerült biztosítani az általános foglalkoztatottságot, manapság majdnem kivétel nélkül olyan mechanizmusproblémákkal küszködnek, amelyek megoldása elképzelhetetlen a foglalkoztatáspolitikai normák felülvizsgálata nélkül. Továbbá: az emberiség többsége ma olyan, nem szocialista, fejlődő államokban él, amelyekben a munkanélküliség minden európai képzeletet felülmúlóan tömeges, s azoknak a társadalmaknak csak azért nem első számú problémája, mert mai fejlettségi szintjük objektíve más prioritásokat diktál. Klasszikus példa India, ahol a kommunista pártok (köztudomásúlag két KP működik Indiában) mindig is előbbre helyezték az inflációellenes harcot a foglalkoztatásért vívott küzdelmüknél. Mert az indiai nagycsalád immár több évszázada megszokta, hogy tagjainak csupán egy része végezhet termelőmunkát. A szegénységet tehát menedzselhetőnek érzi az a társadalom, megszerzett garasai legcsekélyebb értékvesztését már nem. Mert olyankor felüti fejét az éhhalál!

Tehát miközben a korábban sohasem érzékelt mértékben ülünk egy hajóban, miközben a világgazdasági korszakváltás fejlettségi szintünkre való tekintet nélkül elér, utolér és dönteni kényszerít bennünket, objektív esélyeink és szubjektív cselekvőképességünk roppant eltéréseket mutatnak. Némi iróniával azt mondhatnók, hogy noha soha korábban nem volt ennyire bizonyíthatóan korparancs az internacionális orientáció gazdaságaink útkijelölése és építése közben, soha nem bizonyult olyan képtelenségnek valamiféle egységes, egyeztetett követelményrendszer kialakítása a politikai baloldalon, mint napjainkban. Arra célok, hogy a szocialista mozgalom hajnalán nagyapáink őszintén hihettek a három nyolcas követelményének jogos nemzetköziségében. De csak azért, mert látóköriükön kívül maradt a gyarmati proletariátus és a falusi pária. Ma nem marad ki!

Viszont éppen ezért a munkához való alapvető emberi jogot, mint a nemzetközi baloldal mindmáig érvényes és ható legnagyobb közös nevezőjét, nagyon differenciáltan kell behajtani. Ha a következő évtizedek gazdasági növekedését úgy fogjuk fel, pontosabban úgy tétélez-zük, hogy mindinkább távolodunk a mennyiségi szemlélettől, hogy nem az elfogyasztott áruk mennyisége, hanem az elérhető szolgáltatások minősége lesz az értékmérő, akkor kézenfekvő foglalkoztatáspolitikai konzekvenciák is adódnak. Az Egyesült Államokban és a többi, legfejlettebb országban már ma is a terciér szektorban létesül a legtöbb új munkahely. Japán szakértők szerint (akiknek ebben a legtöbb gyakorlati tapasztalatuk van máris!) az automaták és a robotok nem a munkahelyek rovására szabadítják meg az embert a munkamegosztás szörnyű monotóniájától, hanem éppen ellenkezőleg: alkotó tevékenységre szabadulnak fel milliók. E szakértők szerint ma még fogalmunk sincs arról, hogy számítógépek és más elektronikus berendezések programozása

mennyi embernek ad majd értelmes munkát. Mint ahogy azt is csak sejtjük, hogy az emberi környezet restaurálása és állandó karbantartása az ipari korszak évszázadainak hagyatéka nyomán mennyi új feladatot és munkahelyet kínál.

De — és ez nagyon fontos — nem lehet azonos úton és azonos célok felé tartani, mert ezt nem engedi meg a nagyon eltérő és e pillanatban még tovább differenciálódó fejlettségi szint. Néhány szemléltető hasonlatpár: Japánban képtelenség robotok nagyarányú beállítása nélkül versenyképes gépkocsiipart működtetni. Indiában képtelenség olyan nagyipart fejleszteni, amely nem biztosít tömegesen új munkahelyeket. Az Egyesült Államokban valószínűleg nagy társadalmi megrázkódtatás nélkül sokáig magukkal hurcolhatnak több milliónyi munkanélkülit is. Nyugat-Európában a mai állapotok elhúzódása beláthatatlan következményű politikai polarizálódásra vezet. A szocialista Jugoszláviának valószínűleg nagy tehervállalás árán is kompromisszumra kell jutnia a gazdaság korszerűsítése és az új munkahelyek teremtése között. A szocialista Magyarországnak úgy kell felszámolnia mai túlfoglalkoztatottsági viszonyait, hogy közben lehetőleg az átmeneti idő se rakjon szélsőségesen nagy terheket az érintett dolgozókra, ám a gazdaság nemzetközi versenyképessége is gyorsabban növekedjék.

Ez az évszázad immár ezeknek a küzdelmeknek a jegyében telik. A nemzetközi baloldalnak — s kiváltképp a kommunistáknak — csak a háború elhárítása fontosabb feladata még annál is, mint ami körül e cikkben néhány gondolat erejéig időztünk: a munkához való jog érvényesüléséért úgy kell küzdenünk, hogy következetesen a munkában lássuk az emberi lét, az emberi méltóság, a mind teljesebb szabadság legfontosabb előfeltételét.